

*др Драгољуб Атанацковић,
редовни професор Правног факултета у Београду*

ПЕНОЛОШКА СХВАТАЊА ПРОФЕСОРА МИЛУТИНОВИЋА

Полазећи од идеје ресоцијализације, проф. Милутиновић је обраду пенолошке проблематике засновао на рехабилитационом и специјално-превентивном концепту кривичних санкција који захтева превентивно-терапеутски приступ личности учиниоца кривичног дела и у први план ставља питање третмана.

Сходно томе, проф. Милутиновић питању третмана поклања посебну пажњу упуштајући се у веома опсежне анализе фактора који утичу на његово успешно спровођење.

Осим анализе питања везаних за спровођење третмана, проф. Милутиновић разматра и друга питања од којих зависи успешна ресоцијализација осуђених лица. Једно од тих питања је свакако и питање организације и структуре самих затворских установа. Проф. Милутиновић затворске установе не проучава само са гледишта њихове формалне организације, већ их посматра и као посебну социјалну средину у којој не постоје само правно регулисани односи, већ и неформални (неконвенционални) односи људи који деле мрачну судбину изолације. На тај начин проф. Милутиновић улази у једно сасвим посебно поглавље пенолошке проблематике - у једну веома сложenu и суптилну социолошку и психолошку студију затвора.

Кључне речи: *Кривична санкција - Осуђеник - Ресоцијализација - Третман.*

Пенолошке концепције проф. Милутиновића изложене су у његовим многобројним радовима и то не само оним који су посвећени пенолошкој проблематици, него и у оним који се односе на обраду других питања а пре свега питања из области криминологије и криминалне политике, што је разумљиво када се има у виду комплементарна повезаност пенологије са овим научним дисциплинама. Но, најзначајније дело проф. Милутиновића, у коме је он на један систематичан и целовит начин изнео своја пенолошка схватања, свакако је његов уџбеник *Пенологија - наука о извршењу кривичних санкција и ресоцијализацији осуђеника.*

Већ из самог поднаслова поменутог уџбеника се види да је проф. Милутиновић чврсто опредељен за концепт ресоцијализације осуђених лица и да тај концепт сматра једном савременом алтернативом пенолошке теорије и праксе.

Пенологија је млада научна дисциплина. Од момента када се конституисала као самостална наука није прошао ни цео век, али је упркос томе њен еволутивни пут био веома буран и пун конфронтација крајње опречних схватања. Овај еволутивни пут се кретао од идеје одмазде и застрашења до идеје ресоцијализације. Мада се може рећи да је данас идеја ресоцијализације постала доминантна, ипак се мора констатовати да су корени идеје о застрашујућем и репресивном дејству казне још увек доста јаки.

Залажући се за ресоцијализацију и специјално-превентивни концепт кривичних санкција, проф. Милутиновић не пориче да оне још увек садрже елементе репресије. То нарочито важи за казне, али је то донекле случај и са другим кривичним санкцијама. Све кривичне санкције, а нарочито казне, извршавају се тако што се учиниоцу кривичног дела одузимају или ограничавају извесна права или слободе, тако да их он доживљава као репресију. Међутим, проф. Милутиновић је уверен да репресивни позив кривичне санкције мора постепено бити потиснут процесом ресоцијализације. Оваквим својим схватањем проф. Милутиновић се сврстава у ред поборника најпрогресивнијих идеја модерне пенолошке доктрине.

Реч је о једном специфично нерепресивном приступу кривичним санкцијама у коме доминира став да приликом њиховог изрицања, а посебно приликом њиховог извршења, треба имати у виду личност учиниоца кривичног дела првенствено са гледишта потребе његове социјалне рехабилитације и оспособљавања за живот у складу са друштвеним нормама. Ограничења која се учиниоцу кривичног дела намећу у току извршења кривичних санкција, па чак и казни, не треба да буду инспирисана тежњом да се реторзијом одговори на тежину учињеног дела и кривицу учиниоца, већ тежњом да се према учиниоцу примени најадекватнији третман ради његовог што успешнијег преваспитања. Ради се, дакле, о једном рехабилитационом концепту који захтева превентивно-терапеутски приступ личности учиниоца кривичног дела и који стога у први план избацује питање третмана, као централно питање савремене пенолошке теорије и праксе. То је разлог што и проф. Милутиновић овом питању посвећује посебну пажњу.

У том смислу проф. Милутиновић истиче да се ресоцијализација осуђених лица може постићи само применом таквог третмана који је у стању да измени њихову личност, њихова схватања о вредностима и ставове према њима, њихов начин живота и рада, навике и тежње, а самим тим и њихово понашање у друштву. То значи да преваспитни третман треба да полази од сваког појединачног осуђеника, од његових личних својстава - биолошких, психолошких и психосоцијалних, од карактера криминогених фактора који су утицали на његово криминално понашање. Та својства морају служити као полазна основа за његово одређивање и примену. Тиме етиолошки фактори добијају функционалне импликације у одређивању и примени третмана. Такво схватање третмана захтева да се осуђенику појединачно прилази и да се избегавају априорни шаблони преваспитања, јер је то неспојиво са индивидуализацијом третмана као неопходним условом ресоцијализације.

Истичући велики значај индивидуализације третмана за успешну ресоцијализацију, проф. Милутиновић истовремено упозорава на опасности од претеривања, у која је, при оцени тог значаја, могуће запасти. Оваквим претеривањима у оцени значаја индивидуализације су склони представници клиничког правца у криминологији и пенологији, чија схватања често добијају екстремне облике, лишавајући тиме пенитенсијарну индивидуализацију њене апликативне могућности и стварне вредности. Значај пенитенсијарне индивидуализације, дакле, не треба предимензионирати до те мере да она постане сама себи циљ, јер би то нужно довело до занемаривања друштвене условљености криминалног понашања, која се мора имплицативно испољити у процесу терапеутске акције, на чему с правом инсистирају представници интеракционистичког схватања. Ултраиндивидуалистичка концепција показује недовољно интересовање за социо-културну условљеност криминалног понашања. Заступници ове концепције сматрају да осуђеници болују од тзв. "криминалне болести" и да се сходно томе индивидуализација исцрпљује искључиво у њиховом лечењу, што у крајњој линији води горе поменутом закључку да је индивидуализација сама себи циљ.

Индивидуализација, међутим, мора бити подвргнута основном циљу кажњавања, а то није само "лечење", већ пре свега омогућавање постизања оптималних могућности ресоцијализације, што се свакако не може постићи ако се занемаре социо-културне детерминанте девијантних ставова осуђених лица које потичу из њихове интеракције са социјалним групама. Ако се пође од оваквог посматрања ствари, онда постаје јасно да социјална група може имати "дводимензионално" дејство: с једне стране, својим негативним ставовима и опредељењима може утицати на јављање криминалног понашања појединца а са друге стране, својим позитивним ставовима и опредељењима може утицати на његову рехабилитацију. Ако се осуђеник налази у групи која истиче позитивне вредности, која се понаша по важећем нормативном систему, то може довести до позитивних промена у његовој личности. Отуда се групно прилажење третману у процесу ресоцијализације никако не би смело пренебрегнути.

Имајући то у виду проф. Милутиновић се залаже за један флексибилан приступ решавању овог проблема. По њему и индивидуално и групно прилажење третману има неоспорно научни смисао и логику, мада свако од њих има и својих недостатака. Оптимална решења треба тражити у диференцираном приступу третману, зависно од личности осуђеног и непосредног корективног циља који се жели постићи посредством терапеутске акције.

У вези с тим проф. Милутиновић посвећује посебну пажњу проучавању корекционих метода и техника помоћу којих се конкретизује примена третмана, указујући на услове за њихову успешну примену, али истовремено и на тешкоће у њиховој реализацији.

Главне тешкоће у спровођењу институционалног третмана по мишљењу проф. Милутиновића лежи у самом затворском амбијенту и тешкој психолошкој клими која није погодна за примену третмана и преваспитање. Томе треба додати и отпор осуђеника да се подвргну третману који је у тесној узрочној вези са неповољном васпитном

атмосфером у затвору. С једне стране тај отпор је последица наведене затворске атмосфере а са друге стране он доприноси стварању такве атмосфере. Многе тензије, пуне конфликтних набоја, које врше притисак на институционални живот, долазе управо од оних осуђеника код којих су дубоко усађене тежње у правцу асоцијалног понашања. Ту је најчешће реч о професионалним делинквентима, мултирецидивистима и делинквентима из навике. Такви делинквенти тешко увиђају да им третман може помоћи и нису спремни да га прихвате.

Имајући у виду наведене тешкоће у спровођењу институционалног третмана, неки пенолошки стручњаци песимистички закључују да затвор није погодан за терапију и рехабилитацију тј. да затвор не води успеху у ресоцијализацији осуђених лица, те да га стога не треба примењивати.

Проф. Милутиновић се одлучно противи оваквим песимистичким опредељењима, тврдећи да она нису научно прихватљива, без обзира што одређење тешкоће у спровођењу институционалног третмана оправдано изазивају сумње у његов успех. Но, постојање тих тешкоћа, истиче проф. Милутиновић, треба управо да мотивише да се оне превазиђу. Проблеми не могу нестати самим тим што ће се одустати од њиховог решавања, већ се једино могу отклонити ако се приступи њиховом решавању.

У том смислу неопходно је мењати неповољну затворску атмосферу и учинити је погодном за терапеутску акцију. Пресудну улогу у тој трансформацији затворске атмосфере може и треба да одигра затворско особље. У том смислу проф. Милутиновић се залаже за адекватно екипирање затворског персонала. То треба да буду посебно одабрана лица, која морају имати специјална педагошка и друга знања и искуства, стручне и личне квалитете и способности за вршење терапеутске активности. Та лица морају показати стрпљивост, смисао и интерес за хуману акцију, способност за успостављање, развијање и одржавање таквих односа са осуђеницима који ће им омогућити да држе терапеутски процес у својим рукама. У том погледу од изузетног значаја је како ће терапеути успоставити прву комуникацију са осуђеницима и да ли ће успети да створе климу поверења, од које зависи у великој мери њихов даљи успех у спровођењу терапеутске акције.

Спровођење терапеутске акције свакако не зависи само од терапеутског особља. Оно такође у великој мери зависи и од структуре осуђеничке популације. У затвору се не налазе само они који показују изразите тенденције ка асоцијалном понашању и који су отпорни на терапеутски третман. Међу осуђеницима има и таквих лица која су извршила кривично дело случајно, нехатно, под претежним дејством спољних неповољних фактора. Криминално понашање таквих лица није нека закономерна појава у њиховом животу, већ би се пре могло рећи да представља изузетак од уобичајеног начина њиховог живота. Код таквих делинквената није потребно вршити значајне промене у њиховим ставовима, навикама и склоностима. То су у основи нормално социјализирана лица са исправним схватањима о вредностима и са мање или више развијеним осећањем одговорности према себи и друштву. Била би грешка да се такви осуђеници означавају као "непријатељи друштва". То може код њих да изазове отпор према сваком па и

најситнијем виду помоћи и третмана и да угрози постизање њихове друштвене рехабилитације.

Из тих разлога третмански процеси, методе и технике морају бити специфичне, односно саображене разним психичким и психо-социјалним карактеристикама осуђеника. Имајући то у виду, проф. Милутиновић поклања посебну пажњу проблему испитивања тј. опсервације личности осуђеника.

Испитивање делинквената, каже проф. Милутиновић, представља сложен процес, који треба сазнајно да продре у све елементе личности, који управљају његовим понашањем. То сазнање треба да обухвати објективне и субјективне елементе, који испољавају криминогено дејство а који иницирају веома различите и индивидуализиране правце терапеутске акције. Према томе, посматрање и испитивање се мора односити на социјалну, психолошку и медицинску страну осуђеног лица, како би се добила потпуна слика о његовој личности. Та слика не сме бити израз једне механички схваћене равнотеже фрагментарно узетих елемената, већ треба да представља једну комплексну синтезу личности осуђеног, која треба да послужи као основа за циљеве дијагнозе, третмана и социјалне адаптације. Говорећи о разлици између емпиријског и научног посматрања осуђеника, проф. Милутиновић истиче да су то два различита нивоа посматрања и изучавања, који се историјски различито димензионирају - са емпиријским се почело, а научно се налази у центру савремених тежњи.

Опсервација личности осуђених лица је у тесној вези са њиховом класификацијом. Не може бити успешне класификације без претходно спроведене опсервације. У том смислу може се рећи да опсервација представља нужну претпоставку успешне класификације, а да и опсервација и класификација са своје стране представљају *conditio sine qua non* за успешну индивидуализацију.

Има, међутим, мишљења да класификација није у пуном складу са индивидуализацијом. Класификација се односи на распоређивање осуђеника у одређене групе у циљу примене истих мера преваспитања, а индивидуализација значи примену мера и третмана саобразно личним особинама појединог осуђеника. То значи да се ова два процеса не могу до краја усагласити тј. да се класификацијом не постиже пуна индивидуализација.

Сходно свом схватању да значај индивидуализације не треба пре-димензионирати, проф. Милутиновић у овој контраверзи између класификације и индивидуализације не види непремостив проблем. Постоје третмани - каже проф. Милутиновић - који управо захтевају групно прилажење затвореницима. Захтев за индивидуализацијом се, дакле, задовољава и онда када се у оквиру осуђеничких група, створених на основу претходних испитивања и класификације, примењују третмани строго везани за личност осуђеног, и онда када се примењују групно индивидуализирани третмани.

Расправљајући даље питање класификације осуђених лица, проф. Милутиновић говори о подели ове класификације на екстерну (према објективним критеријумима као што су пол, старост, повратништво, тежина дела и сл.) и интерну (према субјективним карактеристикама

осуђеника и њиховим преваспитним могућностима). Док екстерна класификација више служи спречавању криминалне заразе, интерна класификација управо служи организовању адекватног третмана ради спровођења ресоцијализације. Међутим, између ове две врсте класификације не постоји никаква противречност. Напротив, оне су тесно повезане и у крајњој линији воде истом циљу - што успешнијој ресоцијализацији осуђених лица. За екстерну класификацију се каже да "уноси неки општи ред" у процес извршења, док интерна класификација улази суптилније у поделе осуђених у циљу индивидуализације третмана.

Дилеме око тога да ли треба ићи на формирање хомогених или хетерогених група, проф. Милутиновић разрешава дајући примат хомогеним групама, јер сматра да хомогене групе обухватају осуђенике истих психичких и психо-социјалних обележја, што омогућава лакшу примену одређених третмана. Према приговорима да хетерогене групе више одговарају условима живота на слободи и да су с тога ефикасније у погледу припремања осуђеника за тај живот - проф. Милутиновић сматра да се треба са пажњом односити, али је ипак мишљења да они нису у свему одрживи и прихватљиви, бар уколико је реч о осуђеничкој популацији у затворским установама, јер се сукобљавају са принципима индивидуализације и другим принципима и искуствима савремене пенитенсијарне праксе. У сваком случају - истиче проф. Милутиновић - за потпуно разрешење ове дилеме неопходни су експерименти и емпиријска истраживања, која ће најбоље указати на правац акције у погледу стварања терапеутских група, који највише одговара преваспитавању осуђеника у затворским установама.

Сходно свом схватању да је питање третмана централно питање савремене пенолошке теорије и праксе, проф. Милутиновић поклања посебну пажњу проучавању облика третмана. Као најделотворније, а самим тим и најважније облике третмана наводи следеће: морално-педагошко васпитање и образовање, рад и професионално оспособљавање, организовање слободног времена, учешће осуђеника у свом преваспитању (тзв. осуђеничка "самоуправа"), награђивање и кажњавање, приближавање осуђеника условима живота на слободи (тзв. "нормализација" институционалног живота осуђених), психотерапију и групну терапију (групно саветовање и групну психотерапију).

Анализирајући поменуте облике третмана, проф. Милутиновић истиче да њихова вредност зависи од тога да ли се правилно и стручно примењују. Зато је од великог теоријског и практичног значаја да се егзактним емпиријским истраживачким путем сазна њихово стварно дејство и повећа њихова ефикасност. Због тога процес преваспитања мора бити праћен сталном истраживачком активношћу, која ће пружити елементе за корекцију третманских акција. У литератури се често дају позитивне или негативне оцене појединих третмана, које се не заснивају на резултатима истраживачког рада. Неправилно је одређене промашаје у ресоцијализацији (нпр. проценат рецидивизма), без одговарајуће емпиријске провере тумачити неефикасношћу појединих облика третмана. У таквим случајевима треба егзактно утврдити у ком обиму је промашај резултат рада у установи, а у којој су мери ту деловали спољни друштвени и други чиниоци. Наравно ту се појављују

одређене методолошке тешкоће у утврђивању издвојеног дејства појединих чинилаца. Ове тешкоће се осложавају тиме што још увек недостају објективно проверљиви критеријуми за оцену њиховог утицаја на понашање осуђеног лица.

Осим проучавања институционалног третмана, проф. Милутиновић поклања велику пажњу проучавању и ванинституционалног третмана, у коме види значајно средство социјалне рехабилитације делинквената. Разне форме ванинституционалног третмана препоручује код малолетних делинквената, али истиче да такав третман у извесним случајевима може бити веома успешан и код пунолетних учинилаца кривичних дела. У то смислу указује на значај постпеналне помоћи, као једне врсте ванинституционалног третмана, која као завршна фаза процеса ресоцијализације, у извесним случајевима може бити од пресудног утицаја за успешну социјалну реинтеграцију осуђеног лица. Ванинституционални третман проф. Милутиновић препоручује и као једну од могућних варијанти замене кратких казни лишења слободе, за које каже да представљају "најслабију тачку" савремене пенолошке теорије и праксе - мада сматра да се решења неких проблема које собом носе кратке казне лишења слободе, могу наћи и у примени специфичних облика институционалног третмана.

Поред третмана, као централног пенолошког проблема, проф. Милутиновић расправља и друга питања од којих зависи успешна ресоцијализација осуђених лица. Једно од тих питања је свакако и питање организације и структуре самих затворских установа. Оно што је овде важно нагласити јесте да проф. Милутиновић затворске установе не проучава само са гледишта њихове формалне организације, онако како су оне нормативно структуриране. Он, наиме, затворску установу посматра као једну посебну социјалну средину, као једну микро-социјалну заједницу у којој не постоје само официјелни и правно регулисани односи, већ неформални (неконвенционални) односи људи који у тој заједници живе и деле мрачну судбину изолације. На тај начин проф. Милутиновић улази у једно сасвим посебно поглавље пенолошке проблематике - у једну веома сложену и суптилну социолошку и психолошку студију затвора. У том смислу проф. Милутиновић указује на то да у затворској установи функционишу два контраверзна система вредности и норми понашања. Један је формални, а други неформални систем. Ови системи су два тесно повезана антипода у оквиру исте установе, која испољавају узајамно дејство у разним облицима и димензијама. Проф. Милутиновић веома детаљно изучава интеракцијске односе ова два система, указујући на бројне импликације ових односа на сам процес ресоцијализације. У том циљу проф. Милутиновић посвећује посебну пажњу проучавању настанка и самог механизма функционисања неформалног система, који се јавља као реакција на услове живота у оквиру осуђеничке заједнице.

Осуђеничка заједница је једна специфична социјална средина, која врши снажан утицај на формирање мишљења, уверења, вредносних оријентација, колективних ставова и расположења осуђеника. У затвору се не успоставља само однос између особља и осуђеника, већ и однос између самих осуђеника. У том смислу може се говорити о

постојању једног посебног система односа међу осуђеницима, о њиховом структуисању у мање групе у оквиру којих постоје "хијерархијски односи" и различите "друштвене улоге" и "функције", о формирању посебног "језика" којим осуђеници међусобно комуницирају и коначно о постојању посебног "кодекса" понашања осуђеника, што све представља специфичну "осуђеничку културу".

Ова "осуђеничка култура" се ствара и развија као израз реакције на услове живота у затвору, или психолошки речено, као начин адаптације осуђеника на затворску животну ситуацију. Помоћу ње осуђеници теже да ублаже тешкоће које им намећу затворски услови живота и да решавају своје психолошке, социјалне и друге проблеме, који произлазе из лишења слободe. У том смислу може се рећи да "осуђеничка култура" врши функцију одбрамбеног механизма од "мука" затвореничког живота, које проистичу из разних фрустрација и депривација са којима се осуђено лице сусреће у затворском амбијенту. С друге стране она представља и својеврстан израз прилагођавања осуђеника на затворске услове живота, које се у литератури назива "призонизацијом" или "затворском социјализацијом", а које значи усвајање ставова, схватања, навика и образаца понашања у оквиру међусобних односа осуђеника и њихових комуникација у оквиру затворске установе.

Сазнавање наведених односа међу осуђеницима има велики практични значај за рад терапеутског особља, јер ти односи чине "друштвени миље" у коме се врши његово формирање и преваспитање. Особље је дужно да прати те односе како би могло благовремено да онемогућава негативна понашања, тенденције и појаве, и да подстиче осуђенике на стварање односа, који иду на руку њиховој ресоцијализацији. Другим речима, потребно је користити снагу осуђеничког колектива у правцу развијања позитивних особина код осуђеника. А да би се то постигло, потребно је дубоко проникнути у сложени механизам функционисања осуђеничког колектива. То се, међутим, не може постићи само практичним радом, већ је у том правцу нужно вршити обимна научна истраживања, заснована на искуствима и методама разних научних дисциплина, а посебно социологије и психологије.

У том смислу проф. Милутиновић подвлачи да се ефикасни процес ресоцијализације не може замислити без изучавања психолошких и друштвених реакција осуђеника. Само такво организовање затворског режима, које се базира на резултатима психолошких и социолошких истраживања, може довести до стварања позитивних навика код осуђеника и до позитивног развоја њихове личности уопште.

Увођење социологије и психологије у процес пенолошких истраживања, у потпуности одговара већ поменутом схватању проф. Милутиновића да је пенологија наука о ресоцијализацији осуђених лица, које је схватање, као што је речено, дошло до изражаја и у самом поднаслову његовог уџбеника. Реч је о једном значајном обогаћењу предмета и метода пенолошких истраживања, које представља доследно спровођење идеје да концепт ресоцијализације мора лежати у основи научног проучавања материје извршења кривичних санкција. Оваквим приступом пенологији проф. Милутиновић значајно допри-

носи проширењу њених хоризоната и повећању њених научних домета, чинећи да она прерасте чисто правне оквире проучавања и постане вишедимензионална, поливалентна научна дисциплина.

(Примљено 22. децембра 1993)

*Dr. Dragoljub Atanacković,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

PENOLOGICAL CONCEPTIONS OF PROFESSOR MILUTINOVIĆ

Summary

Basic starting idea of Professor Milutinović in elaborating the problems of penology is the one of resocialisation of convicted persons. He thus accepts a purely rehabilitation concept of criminal sanctions, which requires the preventive-therapeutic approach to personality of a perpetrator of a criminal offence, meaning that the principal emphasis should be placed on the issue of treatment. Related issue is therefore the individualisation of treatment, not only regarding the individual, but also regarding the group. In this respect the importance is pointed out of correction methods and technique of treatment, including the conditions of a successful application thereof.

Further discussed in relation to basic problems of institutional treatment are the difficulties in the implementation, their cause and proposed solutions. Milutinović favours differentiated approach to treatment and thorough analysis of problems connected to observation and classification of convicts. He also treats the problems of various forms of treatment, emphasizing that effects of individual forms are not yet sufficiently studied. This is why it is important to have empirical research in order to find out the real effect of different forms of treatment and to increase their efficiency.

Out-of-institutional treatment is also elaborated by Professor Milutinović, as a significant means for social rehabilitation of delinquents. Other issues include those significant for successful resocialisation of convicted persons, such as that of organisation and structure of detention institutions. These are studied by him not only from the point of view of formal organisation, but also as specific social environment with informal relations between people sharing a dark destiny of isolation. This is a particular area of penology involving complex sociological and psychological study of prison.

Key words: *Criminal sanction. - Convict. - Resocialisation. - Treatment.*

*Dragoljub Atanacković,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

LES CONCEPTS PÉNOLOGIQUES DU PROFESSEUR MILUTINOVIĆ

Résumé

La principale idée de départ du professeur Milutinović dans le traitement des problèmes de la pénologie est celle de la résocialisation des personnes condamnées. Partant de cette idée, le professeur Milutinović accepte en fait un concept purement rééducatif des sanctions pénales qui exige une approche préventive et thérapeutique de la personnalité de l'auteur de l'acte criminel et qui fait ressortir de ce fait au premier plan

la question du traitement. Le professeur Milutinović accorde donc une attention particulière à la question du traitement. Dans ce sens, il parle de l'individualisation du traitement, préconisant dans le traitement non seulement une approche strictement individuelle mais aussi une approche de groupe. Dans ce contexte, il accorde une attention particulière à la étude des méthodes de correction et des techniques par lesquelles on concrétise l'application du traitement, tout en indiquant les conditions de leur application efficace.

Parlant des problèmes essentiels du traitement institutionnel, le professeur Milutinović souligne les difficultés dans sa réalisation, en dépitant les principales causes de ces difficultés et en proposant des solutions pour leur élimination. Il préconise une approche différentielle du traitement, de sorte que dans ce sens, il examine en détails les problèmes liés à l'observation des personnes condamnées. Il examine également les problèmes liés à l'application de certaines formes du traitement. Il souligne que les effets de certaines formes du traitement n'ont toujours pas été suffisamment étudiées, de sorte qu'il considère qu'il est d'une grande importance théorique et pratique qu'on dépiste par des recherches empiriques exactes leur véritable effet et qu'on augmente leur efficacité.

Outre le traitement institutionnel, le professeur Milutinović accorde aussi une grande attention au traitement extrainstitutionnel dans lequel il voit un moyen important de la rééducation sociale des délinquants.

Outre l'analyse des questions liées à l'application du traitement, le professeur Milutinović examine également d'autres questions dont dépend la résocialisation efficace des personnes condamnées. Une de ces questions est certainement celle de l'organisation et de la structure des prisons elles-mêmes. Il faut souligner ici que le professeur Milutinović n'étudie par les prisons uniquement du point de vue de leur organisation formelle. Il considère la prison comme un milieu social spécial dans lequel existent non seulement des rapports réglementés par le droit, mais aussi des rapports non formels (non conventionnels) des gens qui vivent dans ce milieu et qui partagent le sort sinistre de l'isolement. C'est ainsi que le professeur Milutinović ouvre un chapitre tout à fait spécifique de la problématique pénologique - celui d'une étude sociologique et psychologique très complexe de la prison.

Mots clé: *La sanction pénale. - La personne condamnée. - La résocialisation.
- Le traitement.*